

Марија Мартиновић

АРХИВСКА ГРАЂА У ЦРНОГОРСКИМ ЧАСОПИСИМА ДО 1916. ГОДИНЕ

Црна Гора је од средине прошлог вијека привлачила пажњу истраживача разних професија из више земаља (Русије, Француске, Аустро-Угарске, Италије и др.), што је било условљено њеним геополитичким и друштвено-историјским положајем на Балкану и у Европи. Пажњу домаћих и страних истраживача привлачили су природа и становништво, живот и обичаји, народно стваралаштво и културно-историјско наслеђе, историјска прошлост и друштвено-економски односи, итд.

Већ у то вријеме, средином прошлог вијека, научна јавност почиње да се интересује и за историјске изворе – за архивску грађу. Иван Кукуљевић Сакцински, Ватрослав Јагић, Шиме Љубић, Валтазар (Балдо) Богишић, Стојан Новаковић и други указују на историјски значај правних споменика Црне Горе, истичући при томе важност њиховог публиковања.¹ На потребу систематског издавања правних споменика најодређеније је указао С. Новаковић. Он је објавио и нека занимљива документа – двије црногорске пресуде у **Старинама ЈАЗУ**, наглашавајући да је за науку „све што може макар чим освјетлити то старо вријеме, било од јуче или од прије триста година, драгоцену грађу која се не смије презирати“²

В. Богишић, познати историчар словенског права, изучавајући правне обичаје и правни систем код Црногораца, прикупљајући грађу за

---

1 „Црногорске исправе“ XVI–XIX вијека. Уредили Томица Никчевић и Бранко Павичевић. – Цетиње, 1964, стр. V.

2 Стојан Новаковић: „Два црногорска писма“, Прилог к познавању правних народних обичаја. – Старине ЈАЗУ, књ. XI. Загреб 1879, стр. 204.

Опште имовински законик (Цетиње, 1888) и за своје правне студије, намјеравао је да изда збирку црногорских исправа и пресуда. Богишић је сачинио 1889. године у Паризу и пројекат којим је био предвидио да се обухвате: 1) писма, 2) старе пресуде, 3) акта и 4) закони. Он је намјеравао да тако конципираном збирном обухвати и већ објављене историјске изворе (**Гласник Српског ученог друштва**, **Право**, **Црногорна** итд.).

У то вријеме – осамдесетих година XIX стољећа – и црногорска часописна литература почиње да објављује архивску грађу, поглавито писма. Зачудо, прве периодичне публикације – Његошева **Грлица** (1835–1839) и **Орлић**, црногорски годишњак (1865–1870, 1885) – нијесу објављивали такве историјске изворе. Тек **Црногорна**, прилог „Црногорцу“ за забаву, књижевност и поуку из 1871. године, која представља и први црногорски књижевни часопис, објавиће један занимљив мемоар. То је „Дневник“ Сима Калуђеровића, писан управо у вријеме погибије књаза Данила Петровића 1860. године у Котору. Калуђеровић од 31. јула увече, када је на црногорског књаза и господара извршен атентат на которској риви, па до његове смрти наредног дана и сахране 3. августа на Цетињу, аутентично описује, као очевидац, овај трагични догађај, пишући са пуно симпатија и одушевљења према књазу и изражавајући пуно жалости за великим губитком који је његовом смрћу задесио црногорски народ. Овај интересантан мемоар објавило је у наставцима уредништво **Црногорне**³ након једанаест година, добивши га од једног пријатеља Калуђеровића, који је нешто прије тога умро веома млад.⁴ Цитирани мемоар може се сматрати за прву архивску грађу у црногорској периодици и јединим те врсте (мемоарска грађа) за дати период, јер остала документа објављена од више приређивача у разним црногорским часописима углавном су писма (грамате, синђелије, окружнице, посланице, итд.), повеље и наредбе.

Тако је, на примјер, у Павловићевој **Црногорки** (1884–1885) и њеном природном наставку **Зети** (1885) објављено 13 писама. Уредник ових часописа, Војвођанин Јован Павловић (Сремски Карловци, 1843 – Цетиње, 1892), истанкнута публициста и културни радник, придавао је велики значај објављивању архивске грађе, што се манифестовало појављивањем посебне, у ту сврху уведене рубрике, која се у почетку звала „Црногорске старине“, а затим „Прилози за историју Црне Горе“. Задњи назив рубрике остаће и у **Зети**.

Поменута писма приређивао је за штампу највећма црногорски историчар Марко Драговић (Велестово, 1852 – Цетиње, 1818), с изузетком једног писма које је објавио Војвођанин Симо Поповић. Заправо, Драговић је средином 1883. године у **Гласу Црногорца**⁵ први пут „ре-

3 „Црногорна“, I/1871, бр. 16–17, стр. 62–64; бр. 18–19, стр. 69–73; бр. 20, стр. 77–79.

4 *Ibidem*, бр. 16–17, стр. 62.

5 „Глас Црногорца“, 1883, бр. 29, 17. јула, стр.

као неколико ријечи о важности сакупљања материјала за нашу (тј. црногорску – М. М.) отаџбину историју“ и убрзо након тога, крајем 1883. и почетком 1884. године, објавио „Упутства за скупљање материјала за историју и ђеографију Црне Горе“ у којима је потпуније истакао и значај рада на прибављању, припремању и штампању архивске грађе. Он каже: „Свуда у свакој држави обраћа се велика пажња на сакупљању писмених и других старина који у једноме или у другоме правцу подпомажу објаснити историју, ђеографију и друге гране живота народа и земљишта на коме који народ живи. Скупља се писмо по писмо, па се уреди цио архив; скупља се новац по новац па се уреди цијела нумизматична збирка; скупља се комад по комад разнога оружја па се уреди цио арсенал; скупља се књига по књига па се уреди цијела библиотека.“⁶

Поред историјских постулата које је Драговић дао у својим **Упутствима**, он је и сам сакупио позамашан број докумената за своју збирку, из које је, како је већ речено, објавио у **Црногорки** и **Зети** дванаест писама. Од ових писама по четири су Владине Данила и Владике Петра I Петровића Његоша; по два су из кореспонденције Симе Милутиновића Сарајлије са Петром II Петровићем Његошем и књаза Данила Петровића с Омер-пашом Латасом и једно писмо проглас Омер-паше херцеговачком народу.

И у **Просвјети**, првом црногорском педагошком часопису, који је године 1889. покренуо Јован Павловић и уређивао до 1891. године, а после њега Јован Сундечић (1892–1894) и Јован Љепава (1895–1900), постојала је посебна рубрика за публикавање старе грађе која се звала „Старине“ или „Стара писма“. Тек у овом часопису, с обзиром на дужину његова излагања, публикавање аутентичних историјских докумената доћи ће до пуног изражаја. У временском распону од 1889. до 1900. године објављена су 62 писма. Од тога су 34 из пера Петра I Петровића, осам од Владике Саве Петровића, четири Јосифа Рајачића; по два Симе Милутиновића, Арсенија Планинца и Светог Василија (Јовановића) и по једно Стевана Владислава, Петра II Петровића Његоша, Теодосија Мркојевића и књаза Данила Петровића. Ова писма су приредили углавном Филип Радичевић и Марко Драговић, док је један број преузет из збирке Дионисија Миковића.

И цетињски мјесечник **Луча** (1895–1900), чији је уредник био професор Лазар Перовић, објавио је 16 писама од више приређивача (Риста Поповића, Филипа Ковачевића, Илије Хајдуковића, Марка Драговића, Лазара Перовића, Илије Лопичића, Дионисија Мирковића, Тома Кажића, Ђорђија Драговића и Сава Иванишевића). И у овом случају највише је писама од Петра I (3), а затим од књаза Данила (4), Карађорђа Петровића

⁶ Марко Драговић: „Упутства за скупљање материјала за историју и ђеографију Црне Горе“. – У Новом Саду 1885, стр. 3.

(2) и грофа Марка Ивелића (2). По једно писмо је владике Саве Петровића, цара Фрања Јосифа, Екатарине Велике, Александра I. За публикување писама у **Лучи** није постојала стална рубрика.

Почетком овог вијека од црногорских часописа који су повремено излазили до краја самосталности црногорске државе, архивска документа објављиваће једино **Књижевни лист** (1901–1902) и мјесечни научно-белетристички часопис **Дан** (1911–1912). У **Књижевном листу** су објављена 33 (од тога 6 из Његошева времена), док је у **Дану**, који су покренули професори Цетињске гимназије доктор Никола Шкеровић и књижевник Душан Ђукић, за двије године излажења објављено 20 писама, мада за то није постојала посебна рубрика. И у овом часопису доминирају писма Петра I Петровића – 15. Свега по једно писмо је од црногорског Сената, Доситеја Обрадовића, цара Павла I и од адмирала Ушакова. Приређивачи су били: Марко Драговић, Филип Радичевић и Душан Ђукић.

Према томе, од 33 периодичне публикације колико их је излазило у Црној Гори у периоду 1835–1916. године (не рачунајући листове и билтене) 7 свега 8 наслова које смо навели објављивало је архивску грађу. Укупно су у њима публикована 132 оригинална документа, међу којима има изузетно значајних за проучавање црногорске историје.

Највећи број писама је од родоначелника династије Петровић – Владике Данила (4) и настављача његове политике консолидације црногорске државе – Петра I Петровића Његоша.

Најстарије писмо од Владике Данила Петровића Његоша „обновитеља“ Црне Горе датира из 1704. године и „односи се к ономе времену кад не бјеше још ступио у брацки савез са Русијом, један од небројених свједочанстава очинског старања о благу и срећи народа црногорскога“.⁸ У писму упућеном црногорским главарима тражи се помоћ за обнову манастира Св. Тројице на Стањевићима, код Побора, јер је и на тај начин хтио да обједини народ црногорски окупљајући га око градње Манастира. Друго писмо из 1717. године односи се на „Никшићи кои се разорише и не повратише на своје домове од рати Московске . . .“⁹; и набрајају се никшићка племена која су се иселила пред турском најездом. Ово је, свакако, веома значајан докуменат за онога који ће проучавати миграцију становништва Црне Горе. Треће писмо из 1721. године¹⁰ у ствари је „сентенца“ написана у сврху умира завађених братстава Прибиловића, Ђурића и Крстинића из Побора, Маина и Бјелица. И четврто писмо Владике Данила из 1723. године¹¹ садржи његову препоруку Црногорцима у Пероју (Истра) да приме два своја саплеменика који су због крвне

7 Уп. др Мирослав Лукетић, Олга Вукмировић: „Црногорска библиографија“. II–1. „Серијске публикације“, Цетиње, 1985, стр. 12.

8 „Зета“, I/1885, бр. 13, стр. 107.

9 Ibidem, бр. 11, стр. 92.

10 Ibid. бр. 12, стр. 99–100.

11 Ibid. бр. 10, стр. 84.

освете морали да се иселе из Црне Горе, што свједочи о драстичности оновремених прилика у црногорској држави и очинској бризи Владике о својим поданицима.

Између девет писама (синђелија, окружница) Владике Саве Петровића привлаче пажњу она писма која регулишу вјерсна питања (постављање пароха и јеромонаха и других свештених лица, куповина имања за изградњу манастира Св. Госпође код Маина, итд.) на Приморју, што свједочи о црквеној јурисдикцији црногорских владика и на том подручју тада окупираних дјелова црногорских.¹² Особито је занимљива „Окружница Господара Саве Петровића Његоша народу Паштројевићскоме“¹³ којом поставља у Будви **редарство** под називом „буљук“, који је обављао неке судничке послове у Будви, Паштровићима, Маинама, Поборима и Брајићима. Интересантно је и Савино писмо из 1774. године којим настоји да ријеша спор око имања између неких његушких братстава.¹⁴

Најопсежнији и садржајно најинтересантнији дио архивске грађе објављене у поменутиим часописима припада добу Петра Првог. То је зато што је он, без сумње, најмаркантнија личност у историји Црне Горе, којој је стварно пошло за куком да разједињена црногорска братства и племена консолидује у једну хомогену државу. Његова бројна писма, сентенце, наредбе и посланице најбољи су свједоци његовог мукотрпног, трајног и зналачког рада на стварању црногорске државности. Највећи број писаних трагова његове дјелатности односи се на умирење закрвљених племена и братстава. Тако су од 56 његових писама томе посвећене укупно 23 „сентенце“, посланице, клетве и благослова. Његове „сентенце“ – трактати мира, које је он писао при умирима закрвљеника, касније познате као његове чувене посланице, одиграле су крупну улогу у регулисању обичајног права.¹⁵ Такође је упућивао клетве и благослове, зависно од (не)послушности завађених племена и братстава.¹⁶ Поред сређивања унутрашњих прилика у својој земљи, Петар Први бавио се учвршћивањем њеног спољнополитичког положаја. О томе говори његова преписка са руским царевима Александром I, Павлом I и његовим синовима.¹⁷ Године 1788. добио је двије грамате од аустријског цара Фрања Јосифа и руске царице Екатарине II, као признање државности

12 Види: „Просвјета“, III/1891, св. III и IV, стр. 86–87; II/1894, св. VI, стр. 318–320; VI/1895, св. V, стр. 281–282; VII/1896, св. V, стр. 339–340; св. IX, стр. 511–512.

13 „Просвјета“, I/1889, св. XI, стр. 359–360.

14 „Луча“, III/1897, бр. 3, стр. 128.

15 „Црногорка“, I/1884, бр. 21, стр. 179–180; „Просвјета“, II/1894, св. VI, стр. 318–320; св. VII, стр. 374–376; VII/1896, св. VIII, стр. 442–444; IX/1898, св. V, стр. 406–410; „Луча“, III/1897, бр. 4, стр. 175–176; VI/1900, бр. 5, стр. 219; бр. 11–12, стр. 679; „Дан“, II/1912, бр. 3–4, стр. 157–162.

16 „Црногорка“, I/1884, бр. 22, стр. 189–190.

17 „Луча“, I/1895, бр. 2, стр. 126–127; „Дан“, I/1911, бр. 1–2, стр. 70–87.

црногорској.¹⁸ Такође је добио грамату од руског цара Павла I о додјељивању високог одликовања – Ордена Александра Невског.¹⁹ Послије великог успјеха црногорских и бонелњских војних снага у борби против Француза у Боки Которској крајем 1813. године, Петар I добио је писмо руског цара Александра I у коме га овај обавјештава да су се велике силе договориле да Бока припадне Аустрији, те је нужно да се „храбри Црногорци врате у своје предјеле“²⁰ Из остале преписке Петра Првог сагледава се, поред поменутог, и његова брига о учвршћивању положаја Црногорске митрополије и на Приморју (Стањевићи, Маине, Котор).²¹ Штавише, постоји једно његово писмо из којег се види да се интересовао и за манастир Хилендар.²² Због својих заслуга за Црну Гору и црногорски народ, Владина Петар I је 1834. године, на Лучин-дан проглашен („Архипастирском Окружницом“) за народног светитеља, што представља још један доказ његовог мјеста и улоге у историји Црне Горе. И када не би постојали други историјски извори о овом државотворцу црногорском, и сама архивска грађа коју смо споменули, чини се, била би солидна основа за реконструкцију његовог плодотворног државничког рада.²³

За Петра II Петровића Његоша и његово доба везано је свега 9 докумената.²⁴ Његов учитељ Сима Милутиновић пише своје васпитанику из Београда током 1845. године два писма у вези са штампањем „Луче микрокозма“, обавјештавајући га да ће без знања пјесникова дјело бити илустровано вињетама и уједно захваљује му на послатом новцу, што говори о скромности Петра II Петровића Његоша и односима његовим са Симом Милутиновићем. У вези са овим интересантан је и податак да Марко Драговић публикује ту преписку два пута – први пут у **Црногорци** 1885, а други у **Просвјети** 1894. године, „зато, што је Црногорка била доста слабо распрострањена и данас је толико ријетка да ће се **тешко** наћи у већим библиотекама а камоли код појединаца.“ Већина осталих докумената односи се на Његошеву државничку активност – склапање мира и уређивање граница око Грахова (1838, 1841). Најинтересантније је Његошево писмо из 1847. године, које, по нашем мишљењу, има анто-

18 „Луча“, II/1896, бр. 3, стр. 99–104.

19 „Дан“ I/1911, бр. 1–2, стр. 86–87.

20 „Луча“, I/1895, бр. 2, стр. 126–127.

21 „Црногорка“, II/1885, бр. 13, стр. 104; „Просвјета“, III/1891, св. I–II, стр. 44–45, 46; I/1893, св. IV, стр. 138–139; св. VIII, стр. 281–282.

22 „Просвјета“, II/1890, св. VI, стр. 143–145.

23 „Просвјета“, I/1889, св. X, стр. 335.

24 Два писма С. Милутиновића Његошу први пут је објавио М. Драговић у „Црногорци“ 1885. године (бр. 6, стр. 47–48; бр. 14, стр. 114) и поновио их у „Просвјети“ 1894 (св. VI, стр. 318–320) „зато што је 'Црногорка' била доста слабо распрострањена и данас је толико ријетка да ће се тешко наћи у већим библиотекама а камоли код појединаца“ (Ibidem, стр. 320); „Књижевни лист“, I/1901, бр. 7–8, стр. 238–256; бр. 12, стр. 417–421.

логијску вриједност, а које је послао Московском универзитету као „излив своје душе према мајци словенске величине – Москви“. ²⁵

Из периода владавине књаза Данила објављено је свега 6 писама, од којих посебан спомен заслужује Данилова преписка са Омер-пашом Латасом. ²⁶ Омер-паша 1853. године шаље писмо књазу Данилу са позивом Црногорцима да се предају, обећавајући да ће поштовати њихове вјерске и друге обичаје, на шта му црногорски књаз одговара „да то неће нинада дочекати“ и да ће му „главу ставити поред главе Махмут-везира“, што у неколико асоцира на оне Његошеве стихове из **Горског вијенца** које казује Вук Мићуновић, увријеђен везировим позивом да Црногорци дођу к њему и приме дарове, па му овај одговара: **„Држ, рицале, узми овај фишен,/ понеси га на поклон везиру/ и нажи му да је то цијена/ које драго главе црногорске“**, што ће рећи да везир било којег Црногорца може добити једино на бојном попришту – боље рећи само мртвог. Књаз Данило је упутио исте 1853. године неколико писама пограничним црногорским племенима (Граховљанима, Љешњанима и Ровчанима) да се „не би нико усудио преко ове мое, заповеди нигђе Турчина заћести“ и да их „не дирају ако не уљегну у нашу границу два пушкомета“, већ ако треба да се „жалe Господару на Цетињу“, ²⁷ што свједочи управо о његовим дипломатским настојањима да се спријече непотребни конфликти.

И, напoкoн, треба споменути једну повељу из 1242. године, и најстарији докуменат објављен у црногорским часописима овог периода. Ријеч је о повељи Стефана Владислава (Немањића) којом он дарива неке земље манастиру Врањини, а коју је Филип Радичевић пронашао 1862. године у Цетињском манастиру. ²⁸ Такође треба споменути неколико писама која се односе на припреме другог српског устанка (2 писма су од Карађорђа, а 2 од Марка Ивелића – сва четири упућена војводи Гаврилу Шибалији). ²⁹ Исто тако заслужују спомена и неколико докумената везана за историју Босне и Херцеговине: 2 писма Али-паше Ризванбеговића из 1837. године и 1849. године упућена раји, поповима и калуђерима, а односе се на сакупљање харача, и 2 фермана султана Мехмеда, сина Ибрахимова, и султана Ибрахима, сина Ахметова. ³⁰

²⁵ „Просвјета“, VII/1896, св. XII, стр. 713–714. Изненађује чињеница да цитирано писмо није ушло у Његошева „Изабрана писма“ (Београд, 1967), као ни у текст Јевта М. Миловића „Петар II Петровић Његош“. Грађа 1830–1851. Књига I (1845–1847), Титоград 1986.

²⁶ И ова преписка између Омер-паше и књаза Данила објављена је два пута („Црногорка“, II/1885, бр. 5, стр. 38; бр. 12, стр. 94–95. и „Луча“, VI/1899, бр. 7–8, стр. 270–272).

²⁷ „Луча“, VI/1900, бр. 4, стр. 171; бр. 7, стр. 444; „Просвјета“, XI/1890, св. XII, стр. 629.

²⁸ „Луча“, I/1895, бр. 4, стр. 285–288.

²⁹ „Књижевни лист“, I/1901, бр. 1–2, стр. 56–57; бр. 5, стр. 181.

³⁰ „Просвјета“, II/1890, св. XI–XII, стр. 319–320.

На крају потребно је истаћи да међу споменутим приређивачима архивске грађе најистакнутије мјесто заузимају Марко Драговић и Филип Радичевић. Први је објавио 40 архивских докумената, а други 33. Обојица су уз објављену архивску грађу давали и прилично исцрпне коментаре, настојећи да освијетле историјске прилике доба у којему је та грађа настала. Треба при том нагласити да њихови коментари нијесу ни у најмањој мјери могли умањити стварни значај самих докумената, стога што су објављивани по принципу **in extenso**. Драговићу је, међутим, научна критика замјерала да није био посве савјестан издавач историјских извора. Озбиљније приговоре стављао му је Јован Томић. Томић је, наиме, у неким случајевима (упоређујући два пута објављену исту грађу), запазио да је Драговић изворна документа дотјеривао, уметао у њих и измишљао.³¹ Ми, на жалост, нијесмо били у могућности да вршимо ма каква поређења објављених докумената са оригиналима, ни у случају Драговића нити у случајевима других издавача историјских извора публикованих у часописима које смо прегледали.

На основу архивског материјала објављеног у гласилима, тј. часописима који су излазили до краја самосталног државног живота Црне Горе, може се закључити:

прво, објављено је релативно мало архивске грађе, с обзиром на њено мноштво у Црној Гори, чему је, између осталог, доприносило и кратко трајање публикација у којима је та грађа објављивана;

друго, публикавање архивске грађе у поменутих часописима није имало неког стручног плана и одређеног система (нарочито хронолошког) у селекцији материјала и

треће, упркос таквим и сличним судовима већина објављених архивских извора има велики значај за црногорску историографију.

---

³¹ Јован Н. Томић: „Црногорски митрополит Василије Петровић у Црној Гори по првом повратку из Русије (1754–1756)“. – Глас СКА, LXXXVIII, Други разред, 52. Београд 1911, стр. 55 и 138–139.